

Vlad PÂSLARU
Institutul de Filologie al AȘM
(Chișinău)

DE LA „CERCAȚI SCRIPTURILE...”
LA EDUCAȚIA LITERAR-ARTISTICĂ

Motto: *Cum poate trăi cineva fără să citească?*
Eugen Ionesco

From „Cercați scripturile” to *Literary-artistic education*

Abstract. The author highlights the key moments of reading as being the most important human activity – the activity of becoming a human being. He also demonstrates the emergence of the dialogical concept about literature in the philosophical, aesthetical and pedagogical culture, in which, the reader obtains the status of the second creator of the literary work. The author underlines the main characteristics of the reading activity as an educational activity and summarizes the components of literary-artistic education theory proposing his own definition of reading.

Keywords: Reader, Reading, Literary-artistic education (LAE), Principles of the LAE, Teleology of the LAE, Content of the LAE, Methodology of the LAE.

Cuvintele nu există pe cont propriu sau în propria valoare. Cuvintele nu pot apărea și funcționa altfel decât împreună cu alte cuvinte. Chiar și în cazul în care un cuvânt denumește un lucru/o ființă, afirmă Aristotel în *Categoriile* sale, precum *om*, *bou*, el indică de fapt asupra unei stări și a unui sistem de relații ale lucrului/ființei denumite [1, p. 5]. *Lectura*, cuvântul care denumește lucrul-activitate, cu atât mai mult indică asupra unei stări și a unui sistem de relații ale lui *homo libris* – omului care citește, omului cititor, stare și relații atât de importante și, poate, de aceea și atât de complexe, încât, ca să-și deschidă esența, chestiunea cu privire la ce este lectura devine una demnă a fi atacată dinspre epistemologic.

Menționată ca importantă de către o mulțime de autori din toate timpurile, inclusiv drept *cea mai importantă activitate umană* (B. Pasternak), *lectura* rămâne a fi și până azi unul din termenii cei mai puțin și incomplet definiți ai științelor despre om. Această situație pare a se agrava în contemporaneitate, când calculatorul a devenit deja cel mai important instrument material de activitate intelectuală, înghesuind lectura cel puțin pe locul al treilea după calculator și televizor sau televizor și calculator, după caz. Mai mult chiar. Nu numai lectura, dar și comunicarea verbală directă devin tot mai puțin și mai puțin importante odată cu apariția și răspândirea la scară mondială a smartfoanelor, azi tinerii preferând să butoneze la nesfârșit telefonul mobil decât să răsfoiască o carte.

Dar prima întrebare care apare în legătură cu această situație este dacă activitatea utilizatorilor de calculatoare și telefoane mobile nu este cumva tot un act de lectură, o lectură mai altfel decât cea tradițională, dar totuși lectură? Se mai pune și întrebarea cu privire la provocările pe care le pot avea calculatorul, televizorul și telefonul mobil asupra lecturii tradiționale, care – o altă tendință a acesteia – devine tot mai mult o activitate de bază doar a celor aleși. Căci azi sunt puțini cei care au acces la cărțile bune.

Cele doar câteva aspecte ale chestiunii lecturii certifică atât existența problemei acesteia ca problemă științifică, cât și necesitatea definirii științifice a termenului *lectură*.

Am scris *definire științifică*, căci, așa precum obiectele cunoașterii pot fi/sunt abordate prin cel puțin patru tipuri de cunoaștere (empirică, mitic-religioasă, artistic-estetică, științifică), definițiile pot proveni fie din unul din tipurile indicate de cunoaștere, fie din activitățile de cunoaștere interdisciplinară. Definiția lui B. Pasternak, de ex., nu este una științifică, cercetătorii lecturii nefiind nici măcar preocupați de locul acesteia printre celelalte tipuri de activitate umană. Dar este o definiție incitantă, mai ales pentru cei a căror activitate principală este anume lectura – intelectualii, ea marcând rolul enorm și de neînlocuit pe care-l are lectura în cunoașterea și existența umană.

Acțiunea de definire a unui termen presupune, ca activitate implicată, cel puțin o trecere în revistă a unor „ziceri” – caracterizări ocazionale ale unor aspecte ale noțiunii definite, precum și ale unor definiții neștiințifice, dar debordante, pe care le vom numi cu termenul *patetic*. O definiție patetică a lecturii este cea a lui B. Pasternak. Aceasta, fără să se sprijine pe caracteristicile definitorii ale fenomenului, o califică drept cea mai importantă activitate umană, cei care o acceptă fiind foarte mulți. Faptul ne duce la supoziția că cunoașterea umană rareori este pură – empirică, mitic-religioasă, artistică sau științifică. Ea de cele mai multe ori este interdisciplinară, fiind provocată-exprimită emoțional-afectiv, fapt care, la rândul său, induce ideea despre originile și esența cunoașterii.

Ca protoidee a lecturii servește absența ideii de lectură sau sublimarea ideii de lectură în ideile despre produsele acesteia. Astfel, filosofii antici au spus (Socrate) [9] sau au scris (Platon, Aristotel) [13-15; 1] lucruri netrecătoare despre educația spirituală și formarea culturală a omului prin științe, muzică, teatru. Augustin și-a întemeiat conceptul educativ pe valorificarea dogmei creștine, studiul căreia urmează să se facă pe texte [2].

Același lucru îl afirmă și M. Costin în cunoscutul său îndemn de a citi: *Puternicul Dumnezeu, cinstite și iubite cetitoriule, să-ți dăruiască, după aceste cumplite vremi anilor noștri, cândva, și mai slobode vacuri, întru care, pre lângă alte trebi, să aibi vreme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu iaste altă și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă, decât cetitul cărților; ... Sângur Mântuitorul nostru, Domnul și Dumnezeul Hristos, ne învață, zicând: „Cercați scripturile” [5], „cercați scripturile” însemnând în limba română contemporană „cercetați textele”, activitate care nu poate fi realizată altfel decât prin *lectură*. Lectura deci la M. Costin, este concomitent un *lucru de zăbavă*, un *lucru frumos* și un *lucru util*.*

Sensul lui *zăbavă* în scrierea și în timpul lui M. Costin este *plăcere* și *odihnă*, ambele stări asociindu-se cu *fericirea* sau starea de bine, fericit fiind considerat doar cel care

este în proces de *desăvârșire*. Desăvârșirea, precum se știe, fiind principiul fundamental al creștinismului (*Fiți voi desăvârșiți, precum Tatăl vostru cel Cereș desăvârșit este*) [Matei, 5:48].

Odihna de asemenea este un concept definitoriu existenței umane. La creștini, odihna este sfântă, fiind instituită prin poruncă divină chiar și o zi obligatorie de odihnă – *domini dei*, ziua lui Dumnezeu sau *duminica*, zi rezervată realizării exprese a relației individului cu divinitatea. Odihna deci e în aceeași măsură transformarea trupului și sufletului, e momentul transformării cantității de muncă în calitate spirituală.

Ca *lucru frumos*, lectura, afirmă M. Costin, este activitatea cea mai frumoasă: *că nu iaste altă mai frumoasă* e la gradul superlativ. De ce lectura este lucrul-activitate cel mai frumos, autorul nu spune, faptul de a nu spune – a nu explica, însemnând pentru el că afirmația sa nu necesită a fi lămurită, căci este bine cunoscută de contemporanii săi. Această afirmație făcută parcă în trecut de către M. Costin pune la îndoială o afirmație contrară, făcută mai târziu de către primul nostru academician, D. Cantemir, precum că moldovenii nu s-ar trage la carte [3]. Dimpotrivă, valoarea generalizată a definiției date de M. Costin lecturii demonstrează că aceasta, la moldoveni, este un act de conștiință generală, deci nu mai trebuie explicat.

Ca *lucru util*, lectura are rolul cel mai important în activitatea de cunoaștere, fapt evidențiat de structura definiției lui M. Costin, care se încheie cu îndemnul *cercați*, adică *cercetați* scripturile (= textele sfinte). Asocierea utilului cu sacrul la M. Costin este de asemenea o acțiune firească, ceea ce indică nu numai asupra omniprezenței lui Dumnezeu, dar și asupra faptului conștientizării generale a contemporanilor săi a unității sacru-profan.

Or, chiar și doar aceste câteva principii învestesc creștinismul cu calitatea de viziune (planetară) asupra lumii.

Studiul și cercetarea, plăcerea și odihna, comensurabile sensului vieții și fericirii, sunt, așadar, caracteristicile discrete, dar definitorii, ale lecturii în concepția cărturarului moldovean Miron Costin.

Maxime definitorii cărții, prin care înțelegem de fapt lectura, se întâlnesc la mai mulți gânditori, oameni de artă și cultură, toate fiind similare celei a lui M. Costin, dar o abordare științifică a lecturii nu apare decât la finele primului pătrar al sec. XX.

Literatura română se poate însă lăuda cu rolul de primă gazdă, la scară mondială, a unei abordări cvaziștiințifice a lecturii, care aparține socialistului evreu Solomon Katz, emigrat în România pe motive politice, unde-și ia numele C. Dobrogeanu-Gherea: „Că o mișcare literară fără literați e un non-sens, scria Gherea în ziarul *Socialistul* din 9 mai 1920, pricepe oricine; dar că o mișcare literară fără cetitori e iarăși o imposibilitate, pentru unii nu-i tot așa de clar. Cauza acestei nepriceperi e că în toate istoriile literare se analizează numai scriitorii fiecărei epoci, nu însă și publicul cetitor, parcă acesta din urmă nici n-ar exista. Adevărul e însă că publicul e tot așa de important ca și scriitorii” [6, p. 421-422].

Conotația socială, pe care o atribuie Gherea lecturii, este ușor sesizabilă datorită substituirii cuvântului *cititor*, deja familiar la acea vreme drept categorie literară și estetică, cu cuvântul *public*: pentru Gherea era important ca autorii să scrie pentru a revoluționa masele.

În aceeași perioadă, în Rusia, apar câteva lucrări ale lui N. A. Rubakin și M. Rivlin, care sugerează ideea că cititorul nu este un vas care se umple prin lectură cu valori codificate de text, ci un destinatar, de a cărei valoare culturală depinde în mare măsură valoarea textului însuși [20, 19].

În plan filosofic ideea nu era nouă, aspecte ale acesteia găsindu-se în *Poetica* lui Aristotel, iar Kant descoperind receptorului de artă capacitatea suprasensibilizării artei și a propriei ființe [8].

Definițiile celor doi filosofi însă nu s-au dovedit suficiente, deoarece se referă preponderent la natura gândirii artistice, chestiunea punându-se pentru definirea lecturii în raport cu subiectul cititor al cunoașterii artistice. Această misiune și-o asumă și o realizează M. Heidegger, care definește cititorul drept *adeveritor al operei* [7], altfel spus, cititorul, realizând actul lecturii, face ca opera literară să existe ea însăși. Alt mod de existență a operei literare nu poate fi identificat, textul fiind un lucru diferit de operă, fapt demonstrat de mai mulți autori, printre care R. Barthes, U. Eco, R. Ingarden, H.-R. Jauss, H. Walt ș.a.

Abia după o astfel de definiție a cititorului și a lecturii, aceasta din urmă este examinată ca activitate în proces de formare ca atare. Autori precum G. N. Kudina, Z. N. Novleanskaia [17, 18] și N. A. Kușaeu [22] (Moscova), P. Cornea [4] și C. Radu [16] (București), C. Parfene [10] (Iași), precum și subsemnatul [12], examinează lectura ca *activitate* și ca rezultat/finalitate a acesteia – ca *însușire* umană, dobândită prin educație. Formarea calității de cititor educabililor a fost definită drept *educație literar-artistică* (ELA) [N. Kușaeu, 22; Vl. Pâslaru, 12].

Actualmente, au fost stabilite principiile lecturii/educației literare, teleologia ELA, principiile de selectare-structurare a conținuturilor ELA, metodologia specifică ELA, incluzând tipurile, formele și stadiile specifice activității de lectură, precum și, în mare, principiile, tipurile, criteriile, formele și mijloacele evaluării activității de lectură-calității lecturii [12], acestea fiind suficiente sintetizării unei teorii a educației literar-artistice.

Principiile ELA sunt definite pe epistemele literaturii și artei: pe principiile constitutive ale acestora (ce sunt arta și literatura ca entități ale cunoașterii și existenței umane), principiile regulative ale literaturii și artei (ale creației și receptării); pe principiile pedagogiei moderne, psihologiei pedagogice și psihologiei receptării artistice.

Pe coordonata filosofică, principiile ELA validează caracterul dublu-unitar al existenței umane: fizică și metafizică.

Pe coordonata estetică-literară, principiile ELA instituie în praxis-ul educațional *conceptul dialogal* în literatură, care recunoaște cititorul drept al doilea subiect creator al operei literare, spre deosebire de *conceptul* tradițional *monologal* al literaturii (deocamdată dominant), care recunoaște cititorului doar calitatea de obiect asupra căruia este îndrep-

tată influența operei literare. Conceptul monologal însă este concurat semnificativ în a doua jumătate a sec. al XX-lea de conceptul dialogal – atât datorită filosofiei artei a lui Aristotel, Kant, Hegel, Heidegger, cât și grație esteticii lui Aristotel, W. fon Humboldt, H. R. Jauss, U. Eco, J. Mukařovský, J. Starobinskii, W. Tatarkiewicz, A. Burov, E. Ilienkov, T. Vianu, Em. Brandza, C. Radu ș.a., precum și mulțumită lucrărilor de teorie și pedagogie a lecturii ale lui R.A Cervera, M. Corti, J.-L. Dufays, J.-L. Dumortier, R. Estelle, B. Gervais, E. Grosse, U. Iser, W. V. Jouve, K. B. Kiranjeet, F. M. Newmann, A. Rouxel, A. R. Seetharam, T. Soubriet, C. Tauveron, N. A. Kușaev, G. Călinescu, P. Cornea, C. Parfene, Vl. Pâslaru, C. Șchiopu ș.a.

Teleologia ELA răspunde la întrebarea cu privire la obiectivele și finalitățile ELA. Acestea sunt definite în baza unui sistem specific de valori, incluzând: idealul educațional/idealul ELA – scopul și obiectivele ELA – valorile literaturii naționale-literaturii universale, considerate dominante în sistemul de valori ale contemporanului – calitățile cititorului modern de literatură (trăsături, aptitudini, comportamente, reprezentări, viziuni literare-lectorale).

Conținuturile ELA reprezintă texte literar-artistice (inclusiv folclorice), texte literare și estetice despre opera/fenomenul literar, texte explicative didactice (texte critico-literare, teoretico-literare și estetico-literare adaptate nivelului de receptare al elevilor sau texte elaborate expres în acest scop), precum și anumite texte nonliterare.

Metodologia ELA include *metodele* specifice ale ELA (semiotice, hermeneutice, praxiologice/euristice), *formele activității de lectură* (receptarea literar-artistică, imaginația literară, gândirea literar-artistică, creația literară; orală – lectura expresivă, recitarea, jocul de rol etc. și scrisă – texte literare reflexive, texte literare narative, texte nonliterare), *tipurile* de activitate literară-lectuală (lectura propriu-zisă, activitatea critico-literară, științifico-literară, de creație; la clasă, în afară de clasă, extrașcolară) și *stadiile* lecturii (prelectura, lectura, postlectura), precum și *evaluarea ELA* (principii, tipuri, criterii) [12].

Printr-un experiment de amploare au fost stabilite nivelurile posibile de dezvoltare literar-artistică a elevilor din clasele a V-a – a XII-a, care au servit drept temei pentru revizuirea sistemului de obiective ale ELA și de elaborare de standarde pentru ELA [Ibid.]. Stabilirea nivelurilor de dezvoltare literară/de ELA la varia categorii de educabili – copii, elevi, studenți, adulți, reprezentanți ai unor profesii etc. reprezintă o preocupare permanentă a ELA. Prin nivel de dezvoltare literară se are în vedere nu doar capacitatea de receptare-comentare-interpretare-creație literară a subiecților, ci și preferințele lor literare-lectorale, considerate semnificative nu doar lecturii, ci și creației literare într-o anumită perioadă istorică, regiune, țară etc.

Astfel, fundamentarea teoretică a domeniilor indicate au condus la elaborarea *teoriei educației literar-artistice*, validată teoretic, experimental și experiențial – a teoriei despre formarea-dezvoltarea cititorului cult de literatură [12].

Explicând natura raportului operă – receptor, teoria ELA nu doar instituie un nou domeniu de educație, care reglementează formarea-dezvoltarea unui aspect definitoriu

al ființei umane – calitatea sa de receptor-creator al valorilor literare, deci ale valorilor umanistice, dar descoperă originea și natura *libertății umane*, conturează calea și condiția de devenire întru ființă liberă a fiecărui individ uman – prin raportarea la lume și la propriul univers intim ca ființă receptoare-creatoare a lumii și a propriei ființe. Or, condiția existenței imaginii artistice (operei) este re-crearea acesteia de către subiectul receptor (cititor).

Există o altă cale de autodevenire a omului ca *ființă liberă* decât cea prin literatură și artă? Deocamdată nu se cunoaște o alta. Cunoașterea mitic-religioasă sau ocultă de asemenea oferă condiția libertății umane, dar în actualitate – dacă prin aceasta înțelegem perioada de când a fost inventat scrisul, omul nu poate stabili o relație individuală deplină cu divinitatea altfel decât prin cunoașterea valorilor acesteia prin decodarea textelor religioase. Altfel spus, contemporaneitatea nu poate fi concepută în afara scriscitului, deci lectura cu adevărat este activitatea umană cea mai importantă.

În concluzie. Definirea lecturii, fără a fi însă realizată la un nivel epistemic general recunoscut, cunoaște cel puțin trei etape.

Prima este aferentă cunoașterii sincretice și constă în sublimarea lecturii în produsele acesteia, recunoscute ca valori ale cunoașterii în toate tipurile sale.

A doua, fără a fi definitivată o definiție epistemică și științifică a lecturii, este reprezentată de domeniul tehnologic, preocupat de învățarea lecturii ca activitate umană generală și specifică, literar-artistică.

A treia este parte a culturii contemporaneității și certifică preocuparea pentru definirea ei la nivel epistemic și științific particular, fiind separată în lectura generală și lectura literar-artistică, asociată educației literar-artistice. Or, al treilea nivel de definire a lecturii, în care caracteristicile lucrului definit interacționează cu principiile apariției și funcționării acestui lucru, certifică lecturii calitatea de una dintre activitățile fundamentale ale ființei umane, lectura fiind activitatea de cunoaștere cea mai reprezentativă, producându-se concomitent ca activitate ludică, activitate de învățare, activitate de muncă, activitate de relaxare – hedonistă și odihnitoare întru sărbătoarea sufletului în desăvârșire, căci arta, statua Șt. Lupașcu, este esențială ființei.

Lectura este instrumentul și activitatea de cunoaștere, formare și dezvoltare definitivă a ființei umane, prin care omul însușește și își apropiază valorile elaborate de omenire, produce el însuși noi valori spirituale, dintre care cea mai importantă este valoarea sa de ființă culturală, prin aceasta lectura fiind și factorul educativ principal, și condiția sine qua non a educației. Lectura este universală și omniprezentă, profund personalizată și cu cel mai mare impact social.

Referințe bibliografice

1. Aristotel 1965: Aristotel, *Poetica*. București, Editura Academiei Române, 1965.
2. Augustin 1994: Augustin, *De magistro*. București, Editura Humanitas, 1994.

3. Cantemir 2001: Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. București-Chișinău, Editura Litera Internațional, 2001.
4. Cornea 1998: Paul Cornea, *Introducere în teoria lecturii*. Iași, Editura Polirom, 1998.
5. Costin 1967: Miron Costin, *Opere alese*. București, Editura Științifică, 1967.
6. Dobrogeanu-Gherea 1967: Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Mișcarea literară și științifică*. În: Dobrogeanu-Gherea C., *Studii critice*. București, Editura pentru Literatură, p. 419-438, 1967.
7. Heidegger 1982: Martin Heidegger, *Originea operei de artă*. București, Editura Univers, 1982.
8. Kant 1981: Immanuel Kant I, *Critica facultății de judecare*, București. Editura Științifică și Enciclopedică, 1981.
9. Laertus 1963: Diogene Laertus, *Despre viețile și doctrinele filosofilor*. București, Editura Academiei Române, 1963.
10. Parfene 1997: Constantin Parfene, *Literatura în școală*. Iași, Editura Universității Al. I. Cuza, 1997.
11. Pâslaru 2001: Vlad Pâslaru, *Introducere în teoria educației literar-artistice*. Chișinău, Editura Museum, 2001.
12. Pâslaru 2013: Vlad Pâslaru, *Introducere în teoria educației literar-artistice*, ed. a II-a, revăz. București, Editura Sigma, 2013.
13. Platon 1986: Platon, *Republica*. În: Platon, *Opere*, vol. V. București, Editura Științifică, 1986.
14. Platon 1993: Platon, *Phaidros*. București, Editura Humanitas, 1993.
15. Platon: 1975: Platon, *Banchetul*. București, Editura Humanitas, 1975.
16. Radu 1989: Cezar Radu, *Artă și convenție*. București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1989.
17. Кудина: 1978: Галина Кудина, *Некоторые психологические условия формирования читательской деятельности (на материалах художественной литературы)*. În: Новые исследования в психологии. Москва, Изд. Просвещение, 1978, №1, p. 37-42.
18. Кудина, Мелик-Пашаев, Новлянская 1988: Галина Кудина, Александр Мелик-Пашаев, Зинаида Новлянская, *Как развивать художественное восприятие у школьников*. Москва, Изд-во Знание, 1988.
19. Ривлин 1925: Алексей Ривлин, *Методические течения в области истории библиотековедения: Опыт социологического обзора*. În: *Читатель и книга. Методы их изучения*. Харьков, Изд-во Труд, 1925, p. 3-36.
20. Рубакин 1924: Николай Рубакин, *Что такое библиологическая психология?*. Ленинград, Изд-во Колос, 1924.
21. Рубакин 1925: Николай Рубакин, *Работа библиотекаря с точки зрения библио-психологии. К вопросу об отношении книги и читателя*. În: *Читатель и книга. Методы их изучения*. Харьков, Издательство Труд, 1925, p. 37-65.
22. *Теория эстетического воспитания*. Сб. науч. трудов. Москва, АПН СССР, НИИ общей педагогики, 1978.